

PRATARMĖ

Senoji Lietuvos literatūra nuo šių metų nežymiai pakeitė pavidalą. Apie tai užsiminta ankstesnėje Literatūros knygoje (pratarinėje, p. 9), akylesnis jos skaitytojas tuos pokyčius pastebėjo (straipsniai pradedami anotacijomis ir raktinių žodžių sąrašeliais), o būsimiems bendradarbiams nurodysime, kad plačiau apie reikalavimus, taikomus mūsų publikacijoms, kalbama Senosios Lietuvos literatūros kn. 22 (p. 325–337).

Ką skaitytojas suras šioje, jau 24, Senosios Lietuvos literatūros knygoje? Šių eilučių autoriaus straipsnyje aptariama trijų XVI a. Lietuvos poetų, rašiusių lotyniškai: Mikalojaus Husoviano (apie 1475–1485–po 1533), Petro Roizijaus (apie 1505–1571) ir Jono Radvano (apie 1550–po 1592), kūryba. Ji vertinama dviem požiūriais: individualizmo raiškos bei su ta raiška susijusios literatūrinio herojaus tipų kaitos ir lotynų kalbos įsisavinimo bei jos panaudojimo originaliai literatūrinei kūrybai. Analizuodamas Husoviano kūrinius (poemas Giesmė apie stumbro išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę, 1523, Nauja nuostabi pergalė prieš turkus liepos mėnesį, 1524, ir Apie švento Hiacinto gyvenimą ir darbus, 1525), autorius prieina prie išvados, kad šis poetas nelaužė tradicijos ir Lietuvos Didžiąją Kunigaikštiją charakterizavo visais tų laikų „topinės Lietuvos“ įvaizdžiais (gamtinių išteklių turtingas kraštas Europos pakrastyje, kuriame likę pagonybės liekanų ir kurių valdo galingas, rūstus, teisingas ir karingas valdovas Vytautas). Husoviano pasakotoją ir pagrindinius lyrinius herojus galima apibūdinti kaip individualizuotus tipus.

Aptardamas Roizijaus poeziją, kurtą XVI a. 4–7 dešimtmečiais, straipsnio autorius nurodo, kad jos pasakotojas ir lyriniai herojai tebelieka tipais, turinčiais individualių bruožų. Vis dėlto šio poeto kūryba laikytina pranašesne už Husoviano, kadangi Roizijus paminėjo kelis šimtus tokių individualizuojamų tipų ir Lietuvos vaizdą lotyniškoje poezijoje pripildė daugybe savo vertę žinančių, prasmingo gyvenimo ir veiklos gaires reginčių lietuvių. Dar vieną žingsnį toliau žengė

paskutinis Lietuvos Renesanso poetas Radvanas. 1592 m. publikuotame herojiniam epe Radviliada jis sukūrė naujo tipo literatūrinį herojų, pasižymintį kai kuriomis individualaus vidinio pasaulio savybėmis. Ryskiausia iš tų savybių yra to herojaus, vadovavusio lemiamoms kautynėms su priešais, – Mikalojaus Radvilos Rudojo – patriotizmas. Straipsnio autorius tvirtinimu, jis atliepia kai kuriuos svarbius procesus XVI a. Lietuvos visuomenėje: politinės bajorų tautos susiformavimą, jos pastangas liudyti save autentiškai teisinėje literatūroje (Antrasis ir Trečiasis Lietuvos Statutai), poleminiuose politiniuose (Lenko pasikalbėjimas su Lietuviu) bei religiniuose (Andriaus Volano, Petro Skargos, Andriaus Jurgevičiaus ir kt.) raštuose ir t. t. Radvano poetinės inovacijos buvo svarbios individualizuoto tipo virsmui individualizuojamu individu.

Radvano herojinis epas savu metu buvo vienas, bet ne vienintelis lotyniškai parašytas grožinės literatūros kūrinys. XVI a. paskutiniame ketvirtyje tokių kūrinių pasirodė keliolika. Jų gausa, taip pat meninės tikrovės bruožai, klasikinis lotynų kalbos pobūdis, antikinės kultūros išmanymas ir kitos ypatybės kalba apie tai, kad XVI a. pabaigoje Latinitas Lietuvoje tapo įsisavinta erdve originaliai kūrybinei raiškai.

DOVILĖ KERŠIENĖ straipsnyje primena apie tai, kad Europos epistolografinės kultūros atsiradimui Renesanso laikotarpiu labai didelę įtaką turėjo romėnų klasiko Marko Tulijaus Cicerono korespondencija. Be visuomeninio ir asmeninio turinio informacijos, joje pateikta savita laiško samprata. Ciceronas laišką suprato kaip pokalbį tarp nesančių vienas šalia kito žmonių. Tokia samprata bei jo laiškų stilistika su kai kuriomis modifikacijomis buvo perimta Renesanso literatūros teoretikų, rašiusių teorinius epistolografijos veikalus ir specialius vadovėlius. Apžvelgus funkcijų, kurias tuo metu atliko laiškas, įvairumą, šiandien Renesanso epistolinį palikimą galima traktuoti ne tik kaip dokumentus bei literatūros kūrinius, bet ir kaip svarbų kultūros reiškinį. Tai liudija straipsnyje aptariamai humanistų laiškų rašymo vadovėliai, gausūs Antikos autorių bei pačių humanistų korespondencijos leidimai, mokymo programų bei bibliotekų turinys. Autorė parodo, kad visa tai veikė ir formavo LDK epistolografijos tradicijas.

SERGEJUS TEMČINAS aptaria Pranciškaus Skorinos rašytos ir Apaštalų darbų ir laišku 1525 m. *Vilniaus leidinyje išspausdintos pratarinės apaštalo Pauliaus Laiškui romiečiams fragmentą. Jame gyvai dialogo forma vaizduojamas iš judaizmo ir pagonybės atsivertusių krikščionių ginčas. Autoriaus nuomone, šiame fragmente laisvai atpasakojama Petro ir Povilo kankinystė (platesnioji versija) – V–VI a. lotyniškai rašytas apokrifas, kuriame yra analogiško turinio dialoginis epizodas. Nors slaviškasis tekstas pažodžiui nesutampa su lotyniškuoju, tikėtina, kad Skorina žinojo šį kūrinių ir atpasakojo jo dalį savo pratarinėje. Kol kas tebėra neaišku, kokia kalba jis galėjo skaityti šį veikalą, funkcionavusį tiek lotyniškoje, tiek graikiškoje literatūroje. Iš pastarosios kūrinys galėjo patekti ir į bažnytinę slavų tradiciją, kuri iki šiol menkai tirta ir mažai žinoma. Apokrifas naudojimas aiškintinas Skorinos pastangomis suprantamai ir vaizdingai pateikti biblinio teksto esmę teologinio išsilavinimo neturintiems skaitytojams.*

JÜRATĖS PAJĖDIENĖS tyrime aptariamas Mikalojaus Daukšos Katekizme (1595) ir Postilėje (1599) pateiktas moralinių nuostatų modelis. Gretindama Daukšos vertimų tekstą su lenkiškais Jokūbo Ledesmos katekizmo ir Jokūbo Wujeko postilės leidimais, autorė išryškina kai kurių vertimo leksinių darinių savitumą. Jos nuomone, kai kurios lietuviškos frazės rodo ne tik vertėjo kompetencijos lygį, bet ir jo bei jį supusios aplinkos vertybių modelį. Daukšos tekstuose esama tokių leksinių darinių parinkimo atvejų, kai originalo pasiūlyta neutralios sandaros fiksacija vertime turi žymėtos sandaros atitikmenį, išryškinantį vyrų iniciatyvumo prioritetą. Autorės pastebėjimu, moters nuolankumą reprezentuojantis pasaulio sanklodos modelis Wujeko postilėje yra dažniau deklaruojamas nei Ledesmos katekizme. Daukšos Postilėje pateiktos svetimavimą įvardijančios leksemos yra įvairesnės ir išraiškingesnės darybos nei originale esantys šios reikšmių grupės žodžių atitikmenys, o viena iš Daukšos Katekizme aptinkamų veiksmažodžio svetimoteriauti fiksacijų (DK84₁₅₋₁₆) neturi atitikmens nei lenkiškame (LK54₆), nei netgi itališkame Ledesmos katekizmo tekste.

MINTAUTAS ČIURINSKAS aptaria kai kurias iki šiol mažai akcentuotas unitų kultūros sąsajas su Baroko epocha. Jo teigimu, Brastos

unijos fenomeną įmanu traktuoti kaip Baroko epochai būdingo universalaus priešybių vienybės koncepto pasireiškimą. Pirmoje straipsnio dalyje apžvelgiami negausūs Lietuvoje publikuoti unitų kultūros istorijos tyrimai. Konstatuojant dabartinę situaciją šioje srityje, įvardijamos svarbesnės temos ateities darbams ir reikalas integruoti unitų palikimą į LDK kultūros visumos suvokimą.

Autorius išvalgiai nurodo dar vieną svarbių dalyką. Nors iki šiol barokiniai unijos reiškinių aspektai menkai akcentuojami, didžiuliai prieštaravimai unijos viduje bei atskirų asmenybių gyvenimuose tyrinėtojus skatina į kultūros srityje veikusius asmenis ir jų kūrybą pažvelgti per naujos epochos prizmę. Mokslininko teigimu, ryškus bandymas atsakyti ankstesnių vertinimo stereotipų esantys pastarųjų metų Meletijaus Smotrickio veiklos tyrimai. Siekis bendrame epochos kontekste sutaisyti nesutaikomus dalykus atsiskleidžia kaip vienas savičiausių LDK ir viso regiono Baroko reiškinių. Unija ir jos kultūriniai rezultatai – tai specifinis regiono Baroko veiksnys, komponentas, kurį lėmė čia susidūrusių Rytų ir Vakarų krikščionybės ir civilizacijų modeliai bei jų sugyvenimo formos, kurių kitur Europoje tuomet tiesiog nebuvo.

Svarstydamas apie vienijančią ir skaidančią šio reiškinių pradą, Čiurinskas prieina prie minties, kad unijos fenomenui aptarti labai tinka discors concordia („netaiki santaika“) sąvoka, apibrėžta ir vartota Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus retorikos veikaluose. Kaip pastebėta kituose tyrimuose, unijos įgyvendinimo metu „netaikios santaikos“ konceptas iškyla kaip vienas universalių Baroko pasaulėjautos ir kūrybinių principų, išvelgiamų ir valstybės gyvenime, ir unijos istorijoje. Mat jis gerai atskleidžia daugelio aktyviai veikusių Unitų Bažnyčios kūrimo dalyvių asmenybes, paaiškina jų pasirinkimus, prieštarigus sprendimus ir kita. Toks požiūris taškas teikia dar vieną galimybę suprasti ir paaiškinti tokių asmenų, kaip Polocko unitų arkivyskupas Juozapas Kuncevičius, veiklą ir tragišką likimą.

Bažnytinės unijos plėtra neabejotinai buvo aktuali daugiatautei to meto visuomenei, ji veikė kultūros ir identiteto procesus, išjudino kūrybines pajėgas, atskleidė daugelį talentingų asmenybių. Kai kurie talentingi

unitų rašytojai ne tik patys reikėsi, pasitelkdami įvairius literatūros žanrus, bet ir kitiems tapo savitomis emblemėmis figūromis, įkūnijusiomis savo laiko prieštaravimus. Garsiausias iš jų, mokslininko nuomone, būtų Meletijus Smotrickis, Juozapas Kuncevičius ir Juozapas Benjaminas Rutskis. Jų gyvenimus unitų kultūrinė tradicija siekė išsaugoti ir pateikti visuomenei biografinės formos kūrinuose. Unitų biografistika, greitai perėmusi Vakarų biografijos (ypač jėzuitų) tradicijos pasiekimus ir kurta daugiausia lotynų kalba, išsiskiria meniniu ir kompoziciniu brandumu. Šis literatūros žanras tapo svarbiu unitų raštijos komponentu, turėjusiu didelę reikšmę ir jų tapatybės formavimuisi.

DARIAUS KUOLIO straipsnyje „Kovos dėl respublikos: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės saulelydžio patirtis“ pateikiamas tolesnis Respublikos sampratos senojoje Lietuvoje tyrimas (dvi pirmosios publikacijos išspausdintos Senojoje Lietuvos literatūroje, 16 knygoje (Alberto Vijūko-Kojalavičiaus Lietuvos istorijos įvairenybių 2 dalis), p. 368–412, ir 19 knygoje, pavadintoje Literatūros tyrimų erdvės, p. 157–198). Šįsyk autorius apžvelgia, analizuoja ir vertina XVIII amžiaus medžiagą. Jo tvirtinimu, antrojoje XVIII a. pusėje Lenkijos-Lietuvos valstybėje vykusias politinio ir kultūrinio gyvenimo permainas galima interpretuoti kaip pilietines kovas dėl Respublikos – dėl jos išsaugojimo ir patobulinimo. Svarbi šių kovų priemonė buvusi polemė ir proginė raštija, taip pat politinė publicistika. To meto šalies raštija ne tik perėmusi Apšvietos idėjas, bet ir atsigręžusi į Lietuvos bei Lenkijos politinės minties tradiciją, ją aktualizavusi bei reinterpretavusi. XVIII a. antrosios pusės LDK tekstai grįžta prie XVI a. svarstyty klausimų: tautos ir luomų sampratos, valstiečių ir miestiečių teisių, bajorijos laisvių ir savivalės, Lietuvos valstybės savarankiškumo. XVI–XVII a. kurtą Lietuvos Respublikos doktriną jie papildė naujais aspektais. Greta tradicinės bajorų respublikos ideologijos, Lietuvoje grįstos lietuvių bajorų kilmės iš romėnų mitu, išryškėja ir moderni visų luomų piliečius jungiančios respublikos samprata.

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje 1770 m. perspausdinamas dar 1577-aisiais čia išleistas lenkų publicisto Andrzejiaus Frycziaus Modrzewskio veikalas De Republica emendanda (1551) lenkiškas vertimas,

kuriame smerkiama bajorijos savivalė, pasisakoma už teisingą luomų lygybę. Lietuvoje į lenkų kalbą išverčiamas Jeano Jacques'o Rousseau darbas Considérations sur le Gouvernement de Pologne et sur sa Réformation projetée (1771), siūlęs reformuoti Abiejų Tautų Respubliką, suteikiant pilietines teises miestiečiams ir valstiečiams. Pirmojo Vilniaus universiteto rektoriaus Petro Skargos keltas tėvynės gelbėjimo idėjas aktualizavo ir išplėtojo XVIII a. pabaigos pamoksluose Mykolas Pranciškus Karpavičius. Baro ir Targovicos konfederacijų tekstus, Ketverių metų seimo ir Tado Kosciuškos sukilimo publicistiką jungia ta pati laisvos respublikos išsaugojimo problematika bei žlungančios tėvynės gelbėjimo retorika. Na, o aptariamus tekstus skiria skirtingos laisvės sampratos, skirtingi požiūriai į respubliką. Autoriaus tvirtinimu, iki pat LDK saulėlydžio juose išliekanti rysi savarankiškos Lietuvos Tautos, Lietuvos Respublikos projekcija.

Publikacijų skyriuje informuojama apie vieną atradimą. GALINA MIŠKINIENĖ pristato neseniai surastą senosios totorių raštijos paminklą. Vilniaus universiteto profesorius Antanas Antanovičius (1910–1980) monografijoje Белорусские тексты, писанные арабским письмом, и их графико-орфографическая система (1968) paminėjo du vertingus rankraščius (nr. 1446 ap. ir nr. 3180 ap.). Vienas iš jų, nr. 1446 ap., laikomas seniausiu ir datuojamas XVII amžiaus viduriu. Dalį šio raštijos paminklo sudaro turkiškai parašytas tekstas. Norėdama įsigyti turkiškos dalies kopiją, autorė apsilankė Kazanės universiteto bibliotekos Rankraščių ir retų spaudinių skyriuje. Kartu su žinomuoju iš Antanovičiaus monografijos jai buvo atneštas dar vienas – nežinomas – totorių raštijos paminklas. Tai – rankraštis nr. 3246. Jo turinys reikšmingas tuo, kad jame esama apeiginių maldų, išverstų į lenkų kalbą. Apie tokius vertimus mokslininkai informacijos turi, bet iki šiol nežinota nė vieno rankraščio, kuriame būtų tiek daug arabiškų maldų vertimų. Straipsnyje šis paminklas pristatytas plačiau.

Tokią – įvairią – Senosios Lietuvos literatūros knygą šiandien atiduodame į rankas maloniajam Skaitytojui.

Sigitas Narbutas
Vilnius, 2007 m. gruodžio 31 d.